

BİR SOVYET ÜRÜNÜ: MANAS'IN KURAMA VARYANTI

Nezir TEMUR*

Özet: Sovyetler Birliği döneminde kültürel belleğin önemli bir unsuru olan folklor ve folklor ürünlerine yönelik politikalar milliyetler politikası çerçevesinde yürütülmüştür. Yeni bir Sovyet Kimliği ya da Sovyet İnsanı (*Homo Sovieticus*) yaratmak isteyen hakim ideoloji bu yeni kimliğin kültürel unsurlarını da kendi kurgulamak istemiştir. Bunu yaparken de Stalin'in İçerik olarak Sosyalist, şekil olarak millî ilkesini yöntem olarak seçmiştir. 1940'lı yılların sonundan 1950'li yılların ortasına kadar büyük Türk destanlarına yönelik karalama kampanyaları da bu çerçevede gerçekleştirilmiştir. 1952 yılında Kırgızistan'da düzenlenen Manas Konferansı'nda alınan önemli kararlardan biri de Manas Destanı'nın çeşitli varyantlarından devrim karşıtı unsurların arındırıldığı bölümlerden müteşekkil yeni bir Kurama Varyantı'nın hazırlanması olmuştur. Manas konferansında alınan karara uygun bir şekilde 1958 yılında Kurama Varyant iki cilt olarak yayımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Sovyetler Birliği, Manas Destanı, Manas Konferansı

A Soviet production: Kurama Variant of Manas

Abstract: During the Soviet Union era, the Soviet policies on the ethnic identities and the folkloric works, which are actually the important elements of socio-cultural memory, were applied in line with the politics of common nationality. This dominant ideology which aimed at creating a new Soviet Identity or *Homo Sovieticus*, meant to establish the elements of this new identity on its own terms. While doing so, Stalin's principle Socialist in essence, Soviet in form was idealized. From the late 1940s to the mid-1950s, the smear campaigns against the old Turkish legends were carried out in accordance with this principle. One of the important decisions taken in Manas Conference, organized in Kirghizistan in 1952, was preparing a new Kurama Variant, which would wipe out those characteristics in the Manas Legend that were thought not to be in line with the Soviet Revolution. Kurama Variant was prepared and published in two volumes in 1958 in accordance with the decision taken at Manas Conference.

Keywords: Kirghizistan, Soviets, Manas Legend, Manas Conference

1. Giriş

Romantik milliyetçilikle birlikte hız kazanan folklor çalışmaları, özellikle XX. yüzyılın önemli toplumsal hareketlerinde muhtelif ideolojilerin yeni toplum kurgulamalarında önemli işlevler üstlenmiştir. Bu bağlamda gerek Çarlık Rusya

* Dr, Gazi Üniversitesi TÖMER.

gerekse Sovyetler Birliği dönemi milliyetler politikasıyla aynı ekseninde olan kültür politikaları çerçevesinde Türk topluluklarının folkloruyla ilgili ilk çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalar doğal olarak içerik ve amaç bakımından içinde oldukları dönemin sosyo-politik özelliklerine göre değişiklikler göstermiştir. Söz konusu çalışmalar aynı zamanda Türk topluluklarının folklor ürünlerinin envanterinin oluşturulması açısından da ayrı bir değer taşımaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diğer Türk topluluklarıyla birlikte Kırgız Türklerinin folklor ürünleriyle de ilgili ilk bilimsel çalışmalar başlatılmıştır. Bu çerçevede Kırgız Türklerinin folklor ürünleri hakkında yapılan çalışmalar üç döneme ayrılır. Her ne kadar bu dönemler birbirinin devamı ise de amaçları, yöntemleri bakımından birbirinden farklı özellikler taşımaktadır. Bu dönemler şunlardır:

1. Çarlık Rusya Dönemi,
2. Sovyetler Birliği Dönemi
 - a) Devrimin İlk Yılları ve Lenin Dönemi
 - b) Stalin Dönemi
 - c) Stalin'den Sonraki Dönem
3. Bağımsızlık Sonrası Dönem

Avrupa'da başlayan romantik milliyetçilik akımları ve millî romantik edebiyat akımlarının etkisiyle başlayan Rus folklor çalışmaları, daha sonraki dönemlerde farklı siyasî akımların etkisiyle gelişerek devam etmiştir. Söz konusu araştırmalar, Orta Asya'daki diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin folkloru hakkında yapılan ilk çalışmaların da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tarihi çok eskilere dayanan ve zengin bir sözlü geleneğe sahip olan Kırgız Türklerinin folkloru ve dolayısıyla Kırgız destanları hakkındaki çalışmalar XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Çarlık döneminde yapılan bu derlemeler ve araştırmalar, daha sonra Sovyet döneminde yapılacak çalışmalar için zengin bir halk edebiyatı arşivi oluşturmuştur.

2. Türkistan'ın İşgali ve Kırgız Folkloruyla İlgili İlk Çalışmalar

Türkistan bölgesinin XIX. yüzyılın başlarında Ruslar tarafından işgal edilmeye başlamasıyla Rus kökenli bilim adamları, subaylar, misyonerler ve seyyahlar, Çarlık hükümeti adına söz konusu bölgelere giderek çeşitli araştırmalar ve derlemeler yapmaya başlamışlardır. Bu çalışmalar, genellikle işgal edilen ya da işgal edilmesi düşünülen bölgelerin tarihi, coğrafyası, inançları, folklorunun öğrenilmesi ve bu bilgilerin kullanılması suretiyle Türkistan'daki Rus hakimiyetinin pekiştirilmesi amacıyla yöneliktir. Türkistan'ın işgalinin sebebini dönemin Dışişleri Bakanı Prens Gorçakov vasıtasıyla dünya kamuoyuna;

BİR SOVYET ÜRÜNÜ: MANAS'IN KURAMA VARYANTI

Rusya'nın Türkistan'da karşılaştığı durum, hiçbir sosyal organizasyonu olmayan, yarı vahşi ve göçebe halklar karşısındaki bütün medeni devletlerin problemleriyle aynıdır. Bu gibi durumlarda daha medeni olan devletler kendi sınırlarını ve menfaatlerini korumak zorunda kalmışlardır. Hudut bölgesinde huzursuzluğu yaratan gruplar cezalandırıldıktan sonra kuvvetlerimizi geri çekmek mümkün olmamıştır. Verilen ceza çabuk unutulmuş ve geri çekilmemiz bir nevi zayıflık olarak addedilmiştir. Çünkü Asyalılar, görünür ve hissedilir kaba kuvvetin haricinde hiçbir şeye hürmet göstermemişlerdir. Onun içindir ki biz bu iki şıktan birini seçmek durumunda kaldık. Ya vereceğimiz bütün emekler, elde ettiğimiz ticari menfaatler ve sınır boylarında kurduğumuz emniyet tertibatlarını unutup her şeyden vazgeçecektik veya bu vahşi Türkistan memleketlerinin derinliklerine yürüyecektik. Rusya bu ikinci şıkkı seçmek zorunda kaldı, tıpkı Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuzey Amerika'da, İngiltere'nin Hindistan'da, Fransa'nın Cezayir'de ve Hollanda'nın kolonilerde yaptıkları gibi... (Gömeç 2002:50-51)

sözleriyle Türkistan'ın işgalini bir *uygarlaştırma hareketi* şeklinde açıklayan Rusya, bu işgali haklı göstermeye çalışmıştır. Çarlık yönetimi, folklor çalışmalarını da bilimsel çalışmalardan diğer alanlarında olduğu gibi, kendi siyasi amaçlarına ulaşmak için kullanmaktan kaçınmamıştır (Fedakar 2004:5). XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Kırgız Türklerinin sözlü geleneğine ait ürünlerin yazıya geçirilme ve yayımlama faaliyetlerinden söz etmek mümkün görülmemektedir. Bu yüzyılda W. Radloff*, Çokan Velihanov, A. A. Divayev vb. gibi bilim adamları tarafından Kırgız, Kazak ve Karakalpak destanlarının derlenmesinde oldukça başarılı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Çokan Velihanov, W. Radloff gibi bilim adamları Kırgız Türklerinin sözlü gelenek ürünlerini derleme, araştırma ve yayımlama faaliyetlerini başlatmışlardır. Daha sonra yabancı ve yerli bilim adamları söz konusu ürünlerin derleme, inceleme çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Bu tür çalışmalar, önceleri bireysel olarak yürütülmüşse de Sovyetler Birliği'nin bütün kurumlarıyla yerleşmesiyle birlikte 1920'li yıllardan sonra devlet kuruluşlarınca bir plan dâhilinde gerçekleştirilmiştir.

Devrimin ilk yıllarında temelleri atılmaya başlanan *Sovyet Folklor Araştırmaları*, Lenin'in ölümünden sonra Stalin'in başa geçmesiyle hem yöntem hem de amaçları açısından daha farklı bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Milliyetler politikası çerçevesinde yürütülen kültür politikalarının bir uzantısı olarak gerek folklor gerekse dil alanındaki çalışmalar söz konusu politikadaki değişmelere paralel yürütülmüştür. Özellikle, 1934 yılında düzenlenen *SSCB I. Yazarlar Birliği Toplantısı* birliğe bağlı diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgız folklor

* Gerçek adı Friedrich Wilhelm Radloff olan Alman Türkolog, 1859'da Rus vatandaşı olunca adını Vasili Vasilyeviç Radlov şeklinde değiştirmiştir.

çalışmalarına da yön vermiştir. Sokolov ve Gorki gibi isimler, *Sovyet Folklor Araştırmaları*'nın ve *Folklor Ürünleri*'nin nasıl bir içeriğe sahip olması gerektiği konusunda temel ilkeleri belirlemiştir. Bu ilkeler aynı zamanda hâkim ideolojinin, folklorla bakışının resmi bir kimliğe büründüğünün göstergesi olmuştur. Stalin'in *şekil olarak millî, içerik olarak sosyalist* görüşüne paralel olarak, daha çok folklor ürünlerinin içerik olarak sosyalist görüşleri yansıtanları üzerinde durulmuş; aksi görüşleri yansıtan içeriğe sahip folklor ürünleri ise, rejim karşıtı şeklinde değerlendirilerek suçlanmıştır.

4. 1940'lı Yılların Sonunda Türk Destanlarına Yönelik Karalama Kampanyaları ve Manas'ın Kurama Varyantı

1950'li yıllar büyük Türk destanlarına (Dede Korkut, Alpamış, Manas Destanı...) halkçı olmadıkları gerekçesiyle, daha doğru bir ifadeyle *Pantürkist* ve *Panislamist* ideolojileri ihtiva ettikleri iddiasıyla yapılan karalama kampanyalarının yaşandığı bir dönemdir. Kırgızistan'da *Manas Destanı*, Tataristan'da *Edige Destanı*, Türkmenistan'da *Köroğlu Destanı* ve *Korkut Ata Destanı* ve Azerbaycan'da *Dede Korkut Destanı* hakkındaki çalışmalar sıkı bir denetime tabi tutulmuş, rejime aykırı düşünceler ve kavramlar sansüre uğramıştır. Dolayısıyla söz konusu destanlar üzerindeki baskılar gün geçtikçe yoğunlaşmıştır. Sovyetler Birliği döneminde 1940'lı yılların sonunda başlayıp 1950'li yılların ortasına kadar devam eden büyük Türk destanlarına (Manas, Alpamış, Dede Korkut) yönelik karalama kampanyalarının temelinde söz konusu destanlardaki Türk kültürüne ve İslam dinine ait unsurlar yer almaktadır. Destanlarda ön plana çıkan gerek İslamiyet, gerekse Türk kültürüyle ilgili unsurlardan dolayı söz konusu eserler ya halkçı olmadıkları ya da devrim karşıtı (*reaktsyaçıl*) *Panislamist*, *Pantürkist* ideolojileri içermekle suçlanmışlardır. Bu kampanya sonucunda Sovyet Bilimler Akademisi, Yazarlar Birliği üyeleri söz konusu destanları mercek altına almış ve büyük bir titizlikle hâkim ideolojiye ters düşünceler olduğu iddia edilen unsurları ayıklayarak (Panislamist, Pantürkist) destanları yayımlanmış veya yasaklanmıştır. Bu çalışmalar sonucunda harmonize metinler ortaya çıkarılmıştır. 1952 yılında Kırgızistan'da Manas Konferansı düzenlenerek bu toplantıda Manas Destanı'nın halkçı özellikler taşıyıp taşımadığı tartışılmıştır. Konferanstan çıkan önemli kararlardan biri de Manas Destanı'nın çeşitli varyantlarından müteşekkil yeni bir *Kurama Varyantı*'nın hazırlanması olmuştur.

Söz konusu konferansta eleştiriler özellikle Sagımbay Orozbekov'un varyantına yönelik olmuş ve bu varyantın dönemin ideolojisine aykırı *Panislamist*, *Pantürkist* ideolojiler taşıdığı sonucuna varılmıştır. 1962 yılına kadar hem Sagımbay Orozbekov'un varyantının yayımlanması yasaklanmış, hem de okul kitaplarından Sagımbay Orozbekoğlu ile ilgili bilgiler çıkarılmıştır. Manas konferansında alınan karara uygun bir şekilde 1958 yılında *Kurama Varyant* iki cilt olarak yayımlanmıştır. Kurama Varyant'ın ilk kitabında Sagımbay Orozbekov'un; ikinci kitabında ise Sayakbay Karalayev'in varyantından faydalanılmıştır. Ancak bu

BİR SOVYET ÜRÜNÜ: MANAS'IN KURAMA VARYANTI

varyantlardan sadece rejimin görüşüne uygun, rejimin ideolojisiyle çatışmayan bölümler alınmıştır. Ayrıca bu durum doğal olarak kurama varyantın kelime kadrosunu da etkilemiştir. Aşağıda redaktörlüğünü Yunusaliev'in yaptığı Manas'ın Kurama Varyantı'nın birinci kitabı (Yunusaliev 1958) (21064 mısra) ile 1995'te yayımlanan Sagımbay Orozbekov'un orijinal varyantının birinci kitabı* (10938 mısra) kelime kadrosu açısından şu şekilde karşılaştırılmıştır:

<u>Kelime</u>	<u>Kullanım Sıklığı</u>	
	<u>Orijinal Varvant</u>	<u>Kurama Varvant</u>
Kuday / Yaratan / Tanrı / Allah	(151)	(54)
Türk	(62)	(-)
Türkistan	(7)	(-)
Oğuz Han	(1)	(-)
Hz. Muhammed	(2)	(-)
Azrail	(3)	(-)
Hz. Yusuf	(1)	(-)
Umay	(1)	(-)
Turan	(6)	(-)
Peygamber	(16)	(-)
Hz. Nuh	(1)	(-)
Hızır – İlyas	(5)	(3)
İslam	(6)	(-)
Ferişte	(1)	(-)
Hz. Muhammed Mustafa	(3)	(-)
Abdıl Muttalip	(1)	(-)
Hz. Ömer	(1)	(-)
Hz. Hamza	(1)	(-)
Abdullah	(1)	(-)
Kuran	(1)	(1)

* Bak. Manas, *Kırgız Elinin Batırdık Eposu: I – Kitep*, Sürötçüsü A. Akmatov, Adab. c- a İskusstvo İn-tü, Bişkek Kırgızstan, 1995. Bu metin 1995 yılında Manas 1000 yılı sebebiyle düzenlenen etkinlikler çerçevesinde ve Sagımbay Orozbekov'a ait mevcut el yazması metne hiçbir müdahalede bulunmadan yayımlanan metnidir.

Nezir TEMUR

Cebrail	(2)	(-)
İsrafil	(1)	(-)
Hz. Ali	(1)	(-)
Ayet	(2)	(-)
Sünnet	(1)	(-)
Hadis	(1)	(-)
Kelime-i Tevhit	(1)	(-)
Zemzem	(1)	(-)
Namaz Kılmak	(1)	(1)

Listeden de anlaşılacağı üzere özellikle Türk ve Müslüman kimliklerini çağrıştıran bazı kelimeler, Sagımbay Orazbakov'dan alınan mısralardan ayıklanarak kurama varyantta alınmamıştır. Bununla birlikte söz konusu eserin girişinde, Sagımbay'ın varyantındaki halkçı düşüncelerin yanı sıra, *Panislamist* motiflerin; *Manas'ın Mekke'ye Gidişi*, Sayakbay'ın varyantındaki *Çubak'ın Mekke'ye Gidişi* gibi epizotların Manas Destanı'nın temel ruhuyla, muhtevasıyla bağdaşmayan üretilmiş(sahte) eklemeler, katmanlar olduğu ileri sürülmüştür. Moldobasan Musulmakulov'un varyantında ise, Manas'ı bütün dünyaya İslam dinini yayan peygamber gibi gösterilmesinin eserin halkçılık özelliği ile çatıştığı iddia edilmiştir (Manas 1958:XX).

Rusya'da XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında Türk boylarının burjuvazi unsurlarının, din görevlilerinin ve burjuvazist entelektüellerin *Pantürkist* düşüncüyü yaydıkları iddia edilmiştir. Bu düşüncenin *moldo** ve *manapların** elinde tehlikeli bir ideolojiye dönüştüğü söylenerek Kırgızlar arasında İslam dininin güçlenip *Panislamist* düşüncenin oluşumunda Hokand hanlığının büyük rolü olduğu düşünülmüştür. (İstoriya Kirgizii 1956:185 – 200) Manasçıların bu dönemden sonra artık Manas'ı halkın arasında değil zengin beylerin konaklarında anlattıkları iddia edilmiştir.

Yunusaliyev ve eseri hazırlayan diğer araştırmacılara göre aristokrat sınıf üyeleri devrim karşıtı(*reaksiyaçıl*), *Pantürkist* ve *Panislamist* ideolojileri halk arasında yaymak için halk edebiyatının ilk dönemine ait halk arasında yaygınlaşan destandan faydalandıkları iddia edilmiştir. Bunun neticesinde Manas; -usta akın-comokçu Sagımbay'ın varyantında olduğu gibi- dünyaya İslam dinini yayan, bütün Türkleri bir araya toplayan kahraman olarak gösterilip, destanın ana ruhuna yakışmayan bir ideolojinin savunucusu olarak nitelendirilmiştir. Yunusaliyev, bu tip zararlı

* Moldo: imam, molla.

* Manap: ağa, bey.

BİR SOVYET ÜRÜNÜ: MANAS'IN KURAMA VARYANTI

ideolojilerin başka comokçuların destanlarında da yer aldığını savunmuştur (Manas 1958:XX). Yunusaliev'in bu düşünceleri aynı zamanda dönemin hâkim ideolojisinin görüşlerini de yansıtmaktadır.

Yunusaliev'e göre devrim karşıtı (*reaksiyaçıl*) düşüncelerin propagandası için ilk planda kahramanlığın en güçlü şekilde tasvir edildiği birinci bölümde Manas'tan faydalanılmaya kalkışılmıştır. Togolok Moldo'nun Semeteyinde, kahramanın Hindistan'ı fethetme düşüncesine bakıldığında destanın Semetey bölümünde de baskıncılık ruhu ve Pantürkizm hastalığının yayılmaya başladığının gözlemlendiği ifade edilmiştir (Manas 1958:XX). Sagımbay'ın varyantında da *Pantürkist* ideolojinin geniş bir şekilde işlendiği düşünülmüş ve söz konusu ideolojiyi yansıttığı düşünülen bazı mısralar ayıklanarak kurama varyanta dahil edilmemiştir. Ayıklanan mısralardan bazıları aşağıda verilmiştir:

(2124)

Ar cağı Türk artuk curt (Akmatov 1995:151) Her tarafı Türk o güzel yurt

...

(2371)

Arkı atası turan – dep,- Diğer Atası Turan diye

Namızuular cönöl – dep - Namuslular haydi diye

Berki atañar Türk – dep,- (Manas 1958:156) Diğer babanız Türk diye

...

(2425)

Balbandı Türk çığıptır Pehlivanı Türk yıktı.

Altı sıyr, beş cılkı Altı sığır, beş at

Baygesin alıp çığıptır. Ödülünü aldı

Türk kubandı dürküröp (Manas 1958:160) Türkler coşkuyla sevindi

...

(2433)

Turandın bolgon tukumu Turan soylu

Tögömin –dep-, kanıñdı Kanını akıtırım, diye

Kıyamın –dep-, canıñdı Canına kıyarım, diye

Ketirem –dep-, sanıñdı İtibarını mahvederim, diye

Maydanga kirdi bakırıp, Haykıarak meydana çıktı

Türk tukumu bolgonuñ Türk soyundan olan

Kel beri! - dep -, çakırıp Gel buraya! diye çağırıldı. (Manas 1958:160)

...

(2571)

Emi osolduk bolor tim çatı:

Ayrı örköçkö töö çaldı,

Ay tuyakka bee çaldı.

“Urugum Kırgız Türk – dep -,

...

(2731)

Ak kalpak Kırgız moldosu.

Aytkan tilim ene til,

Akılmıdar oylop bil,

Arkı atanız Türktür,

...

(2822)

Altayda Kazak al da Türk

Ürkütö Kazak bul da Türk

Kara - Şaar Kumuldu

Kabarı bizge uguldu

Oşolordun baarısı

Oylop tursam cuda Türk

Kokon, Taşken, Margalañ

Kozgolbogon bu da Türk

Türkistan turat ceribiz

Tümön Kırgız elibiz

...

“Oo balam, uruguñ Kırgız – Türk – dep -
1958:209)

...

(4039)

Kırgız uruk – Türk oolat

...

(4468)

140

Artık sessiz oturmak kötü oldu:

Hörgüçlü deve kesti,

Bunun şerefine kısırak kesti.

Soyum Kırgız Türkü (Manas 1958:165)

Ak kalpaklı Kırgız hocası

Konuştuğun dil, ana dil

Âlimler düşünsün,

Diğer atanız Türktür, (Manas 1958:170)

Altay'daki Kazaklar da Türk

Ürküt'teki Kazaklar da Türk

Kara – Şaar, Kumuldu

Haberi bize geldi

Onların tamamı

Düşünürsen hepsi seçkin Türk

Kokand, Taşkent, Margulan

Şüphesiz bunlar da Türk

Türkistan'dır yerimiz

Binlercedir Kırgız halkımız

Oğlum soyun Kırgız Türk'ü diye (Manas

Kırgız halkı Türk soylu (Manas 1958:211)

BİR SOVYET ÜRÜNÜ: MANAS'IN KURAMA VARYANTI

<i>Kazak, Kırgız kara Türk)</i>	Kazak Kırgız Türk halkı (Manas 1958:222
...	
(4698)	
<i>Kılın Türk curtunun</i>	Asırlık Türk yurdunun
<i>Kızmatına bölöyün</i>	Hizmetinde olayım
<i>Arkı atam atı Turan – dep -,</i>	Asıl atamın adı Turan – diye (Manas
1958:229)	
...	
(5829)	
<i>Uygurdan bolot uçubuz,</i>	Uygurlardan ucumuz
<i>Türktön bolot tübübüz</i>	Türklerden olur kökümüz (Manas 1958:261)

XIX. yüzyılın ortasında Ç. Valihanov ile W. Radloff'un derlediği varyantlarında hiçbir Pantürkist motifin yer almadığı bu devrim karşıtı(reaksiyacı) ideolojiye destanın XIX. yüzyılın başından itibaren sahip olduğu ve bundan dolayı karmaşık bir hal aldığı iddia edilmiştir. Bunun gibi önemli ideolojik katmanlarla birlikte comokçuların ihmalkârlığı neticesinde ortaya çıkan değişik küçük katmanların da destanda yer aldığı savunulan düşünceler arasındadır. Destandaki özellikle Sagımbay'ın varyantında yoğun bir şekilde yer alan bu ve bunun gibi halkçılığa daha doğru bir ifadeyle rejimin ideolojisine ters diğer katmanların temizlenmesinin mümkün olabileceği dile getirilmiştir (Manas 1958: XXI).

Kurama varyantı hazırlayan K. Malikov, A. Tokombayev, T. Sıdıkbekov uzun yıllar boyunca Manas Destanı'nın çeşitli varyantlarını incelemişlerdir. Özellikle Sagımbay ve Sayakbay'ın varyantı üzerinde önemle durmuşlardır (Manas 1958: XXIII). Sagımbay ve Sayakbay'ın varyantlarındaki benzer epizotlar karşılaştırılarak İslamî unsurların en az yer aldığı bölümler kurama varyanta girebilmiştir. Halkın refahı için halk kahramanlarının verdiği mücadeleleri, dostluk, sevgi, adalet gibi insanî düşünceleri işleyen destanlar rejimin tanımladığı halkçı destanların temel özelliklerini oluşturmaktadır. Bu ve bunun gibi motiflerin, temaların temelinde oluşturulan epizotlar ve olaylar, rejimin ideolojisi tarafından halkçı destanın vazgeçilmez unsurları olarak kabul görmüştür.

Kurama Varyant'ta, Sagımbay'ın varyantındaki Ubak'ın Buhara'ya gerçekleştirdiği sefer gibi epizotlar, değişik kahramanların saldırgan tutumları *Panislamist*, *Pantürkist* ideolojiyi savunduğu gerekçesiyle alınmamıştır. Değişik varyantlardan tabiat tasvirleri, halkçı sayılabilecek kahramanlar alınarak bu varyanta eklenmiştir. Bu amaçla destanın birinci bölümünde özellikle Sagımbay Orozbekov'un varyantından oldukça fazla faydalandığını söylemek mümkündür. Sagımbay'dan alınan mısralar bütünlüğünü koruyamamış bazı mısralar ayrıntı kabul

edilerek metinden ayıklanmıştır. Aşağıda kurama varyantın nasıl oluşturulduğuna dair bir fikir verebilmesi açısından Sağımbay'ın varyantından alınan ve metinden ayıklanan bazı mısralar verilmiştir. Örnekte koyu yazı karakterinde verilen mısralar kurama varyanta alınmayan başka bir ifadeyle Sağımbayın varyantından ayıklanan mısraları belirtmektedir:

<u>O. V.</u> *	<u>K. V.**</u>
(170)Köñülü kañça sögülüp, (Gönlü incinip)	(793)Köñülü kañça sögülüp,
(171)Közünün çaşı tögülüp, (Gözyaşı dökülüp)	(794)Közünün çaşı tögülüp,
(172)Cüünü boşop cıgılıp, (Siniri boşalıp)	(795)Cüünü boşop cıgılıp,
(173)Cük adlıma bügülüp (Diz üstüne çöküp)	(796)Cük adlıma bügülüp
(174)Alagör Kuday barımdı (Alsın Allah herşeyimi)
(175)Tört tülüktüü malımdı! (Ne kadar malım varsa)
(176)Aman koyso çalımdı (Sağ bıraksın kocamı)
(177)Caşartar Kuday canımdı, (Yaşatır Allah'ım canımı)
(178)Uşunçanın eesi (Bunların sahibi)
(179)Ugar beken zarımdı? (Duyar mı feryadımı?)
(180)Alda berse dileğim (Allah gerçekleştirirse dileğimi)
(181)Ayabas elem barımdı! (Veririm herşeyimi)
(182)Anı ayıp baybiçe (Bunları söyleyen ihtiyar kadın)

* O. V. : Orijinal Varyant

** K. V.: Kurama Varyant

BİR SOVYET ÜRÜNÜ: MANAS'IN KURAMA VARYANTI

- (183)Başın koydu cazdıkka, (797)Başın koydu cazdıkka,
(Yastığa koydu başını)
(184)Bakdöölöttün köñülü (798)Bakdöölöttün köñülü
(Bakdöölöt'ün gönlü)
(185)Ketken eken kastıkka (799)Ketken eken kastıkka
(Düşmanlıkla dolmuş)
(186)Kas köñülü bilindi (800)Kas köñülü bilindi
(Düşmanlığı bilinmiş)
(187)Iylap catıp Çıyırdı (801)Iylap catıp Çıyırdı
(Ağlayan Çıyırdı)
(188)Çırım közü ilindi. (802)Çırım közü ilindi.
(Gözleri kapanmış)
(189) Uykuga közü barıptır
(Uykuya dalıp gitmiş)
(190) Uyup uktap kalıptır
(Uyuşup uyuyakalmış)
(191) Ak seldesi başında,
(Ak kalpağı başında)
(192) Ak sakalduu bir adam
(Ak sakallı bir adam)
(193) Kelip kirdi kaşma,
(Gelip dikildi karşıma)
(194) Iylap catkan bakırdın
(Ağlayıp duran fakirin)
(195) Irayımı keldi caşma:
(Acıyıp göz yaşma)
(196) Barbardiger bar Kuday
(Perverdiger Allah var)
(197) Iylama dedi silerdi,
(Ağlama! dedi sizlere)
(198) Meni buyrup ciberdi.
(Beni gönderdi)
(199) Ayaktay bolgon ak alma,
(Büyük bir ak elma)
(200) Azelden şirin bal alma
(Ezelden beri tatlı bal elma)
(201) Alda buyurgan alma – dep -,
(Allah'ın nimeti elma, diyerek) (Manas 1995: 88 – 89
...
(225) Baykap kördüm kaşında (Manas 1995: 90) (803)Baykap kördüm kaşında (Manas
1958:18)
(Dikkatlice baktım karşımda)
...
(450)Takanak cünü baarı altın, 815)Takanak cünü baarı altın,
(Bacak tüyleri tamamen altın)
(451)Çırımтал cünü – cılık altın. (816)Çırımтал cünü – cılık altın.
(İnce tüyleri tüm altın)
(452)Teköörü bolot temir – deyt -, (817)Teköörü bolot temir – deyt -,
(Mahmuzu çelik, der)

Nezir TEMUR

- (453)*Serpkeni ölgön sebil – deyt -*, (818)*Serpkeni ölgön sebil – deyt -*,
(*Üzerindeki tüyleri demir yelek, der*)
(454)*Car berüücü capar teñir – deyt -*,
(*Yardımcısı kudretli Tanrı, der*)
(455)*Tumşugu bolot tuncur – deyt -*, (819)*Tumşugu bolot tuncur – deyt -*,
(*Gagası çelik doğan, der*)
(456)*Tuyak bolot kancar – deyt -*,
(*Pençeleri çelik hançer, der*)
(457)*Cıpar menen cuulgan* (Manas 1995:98) (820)*Cıpar menen cuulgan* (Manas
1958:18)
(*Tertemiz yıkanmış*)
...

Dört kitaptan oluşan Kurama Varyantın redaksiyon heyetinin üyeleri Aytiyev K., Asanaliyev K., Avezov M., Cakişev Ö., Cantöşev K., İlyasov S., Kerimcanova B., Saliyev A., Tokombayev Aalı, Şükürov C., Yudahin K. K., heyetin sekreteri A. Sopiyev'dir. Bu kitapların sonuna arkaik kelimelerin daha iyi anlaşılması için sözlük hazırlanmıştır. Yazar, kitabın giriş bölümünü komünist partinin rehberliğinde daha rahat bir hayatın olacağını ve bu imkânlarla komünistler sayesinde kavuştuklarını dile getirerek bitirmiştir.

5. Sonuç

Kırgız Türklerinin yaşadığı sosyal, kültürel, coğrafi değişmelerin destana yansması doğaldır; ancak bu değişim toplum ve comokçu tarafından destana, destancılık geleneğine uygun bir şekilde ve doğal bir süreç içerisinde yansıtılmalıdır. Çünkü destan canlı ve doğal bir varlıktır. Ancak Manas Destanı'ndaki İslam inancına, Türk kültürüne ait tabakaların, Kırgız etnografyasına ait unsurların Panislamist, Pantürkist ve ayrınıt oldukları gerekçesiyle çıkarılıp 1958 yılında değişik varyantlardan söz konusu bir *Kurama Varyant*'ın oluşturulmasıyla destanın bu doğal dokusu bozulmuştur. Bu çalışmada Finlilerin *Kalevala'sı* ve akademisyen İ. A. Orveli'nin rehberliğiyle 70 versiyonunun temelinde oluşturulan Ermenilerin *Sasunlu David* adlı destanı örnek alınmıştır. Ancak şu unutulmamalıdır ki Finlilerin *Kalevala'sı*, Finliler tarafından oluşturulmuş ve bu metin Fin milli kimliğinin bayrağı olacak şekilde düzenlenmiştir. Manas ise büyük bir destancılık geleneğinin ürünüdür. Nesiller boyu usta – çırak ilişkisi içerisinde yetişen destan icracılarının vücuda getirdiği bir eserdir. 1958'de oluşturulan kurama varyant ise tamamen Sovyet rejiminin değerleri paralelinde rejimin ideolojisini yansıtan bir metin olarak vücuda getirilmiş ve destanın doğal dokusu bozulmuştur. Burada ise yöntem olarak yine “*Şekil olarak millî, içerik olarak Sosyalist*” düşüncesi uygulama alanına sokulmuştur.

Kurama varyantın hazırlanma kararının alındığı Manas Konferansı'nın bizim için asıl ilgi çekici yönü, bir folklor metninin sisteme adapte edilmesi için bu kadar büyük bir tartışma konusu olmasıdır. Fakat aradan geçen zaman baskıcı bir rejimin

BİR SOVYET ÜRÜNÜ: MANAS'IN KURAMA VARYANTI

bile bir folklor metnini tamamen değiştiremeyeceğini ortaya koymuştur. 1991'den sonra Manas Destanı üzerine yapılan çalışmalarda hiç şüphesiz metnin orijinal olanı araştırmacılar tarafından tercih edilmiş ve bundan sonra da tercih edilecektir. Esasında SSCB'nin folklorla ilişkin yaklaşımlarını; totaliter rejimlerin folklorla bakış, yorumlayış ve değerlendirilerinden farklı düşünemeyiz. Totaliter rejimlerin ayakta kalmalarını sağlayacak unsurlarından biri idareleri altındaki halkların hatıralarını yok etme girişimleri olmuştur. Fakat onların göremedikleri, unutmanın dıştan gelen bir güçle gerçekleştirilemeyeceği olgusudur. Tacitus'un dediği gibi *Eğer susmak gibi unutmak da elimizde olsaydı dille birlikte belleği de kaybederdik*. Şüphesiz diktatörlük dil, bellek ve tarihi yok eder (Assman 2001:88) ya da yok etmeye çalışır. Eğer yok edilemiyorsa – ki toplum hafızasının ve toplum hafızasının önemli bir kısmını oluşturan folklorun yok edilemeyeceği gerçeğini anladıklarında – değiştirilme yoluna gidilmiştir.

Kurama Varyant konusunda fikirlerine başvurduğum Kırgız bilim adamlarının bazılarının Manas Destanı'nın mevcut varyantları içinde yapı ve estetik olarak en güzel varyantının Kurama Varyant olduğunu söylemelerine rağmen Kurama Varyant'ı, vücuda getirildiği bağlam açısından bir folklor metni olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü Manas Destanı'nın bütün varyantları, kadim bir destan geleneğinin icracısı olan usta comokcuların dilinde hayat bulmuştur ve yine usta comokcular sayesinde sözlü olarak nesilden nesile aktarılmıştır. Kurama Varyant ise hakim ideolojinin ve bu ideolojinin yöneticilerinin kabul ve retleri dikkate alınarak bilim adamları tarafından hazırlanan bir eserdir. C. Samagonov'un ifade ettiği gibi birinin burnunu, birinin kulağını, bir diğerinin ise dudağını alarak bütün bir folklor metni yaratmak mümkün değildir. Bu konuda Prof. Dr. Rayza Kıdırbayeva'nın Manas Destanı'nın 1995 yılında yayımlanan Sagımbay Orozbekov'un ilmi varyantına yazdığı önsözünde ifade ettiği bir cümle, rejimin halk edebiyatı ürünlerine verdiği tahribatı değerlendirmek için oldukça dikkat çekicidir: "*Manas Destanı Klimoviç, Borovkov gibilerinin elinde siyasi oyuncak haline gelmiştir*" (Manas 1995: 6).

Kaynaklar

- GÖMEÇ, Saadettin (2002), *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 50 – 51.
- Manas (Sagımbay Orozbekuulu'nun varyantı boyunca akademik basılış)*, (1995), 1. Kitep, Bişkek.
- İstoriya Kırgızü*, (1956), C. I, Frunze, s. 185 - 200.
- Manas, Kırgız Elinin Batırdık Eposu: 1 – Kitep*, (1995), Sürötçüsü A. Akmatov, Adab. c- a İskusstvo İn-tü, Bişkek Kırgızistan.
- Manas Birinci Bölük I Kitep* (Haz. B. M. Yunusaliyev), (1958), Frunze, Kırgızmambas.
- ASSMAN, Jan (2001), *Kültürel Bellek*, (Çev. Ayşe Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.